نەتەوەیا بێ دەولەت د جیهانا دەولەت نەتەوەیان دا؛ کورد وەکوو نموونە

جوان عزەت

بەشێ دوو:

نەتەوە، بەرهەمێ کەد و خەبات و بزاڤا خوە یا کولتوورییە. هەر کولتوورەکێ ل گۆر هزر و دیرۆک و تایبەمەندیێن خوە بنگەهـ هەنە. بنگەهـ خوە ل سەر ژێرخانا ڕەسەن یا زمانی و هونەری و ڕووناکبیری نرخ و بەهایێن خوە ددەنە نیاسن و دروستکرن. هەلبەت گەلێ کورد ژی د ڤی بیاڤی دا، نە میللەتەکێ هەژارە، بەلکوو میللەتەکێ خوەدان سەروەت و سامانەکێ هەرێ مەزنە. ئەو سەروەت شیایە ڤی گەلی ب سەدان سالان ل سەر لنگان بێهلیت. بەلێ کێماسی یا وی د ڤی بواری دا ئەوە، کو نرخێ وی سەروەتی وەکوو پێدڤی نەهاتییە هەلسەنگاندن و خواندن. هەروەها ڕۆل و مەعریفا نەتەوەیی ژی هێشتا وەکوو ئالتەرناتیڤەکێ خوە پاراستنێ دناڤ دا نەهاتییە دامەزراندن و جهێ خوە ب ڕەسەنی نەگرتییە. مەبەست ژ وێ ڕەسەنایەتیێ نەبوونا خواندنەکا ئەقلانی بۆ فەلسەفا دیرۆك و پاشخانا دیرۆکییە. ڕاستە مە کوردان دیرۆکەکا ئالۆز و پر تراژیدی هەیە، بەلێ پرس ئەوە ئەرێ ئەم وەکوو میللەتێ کورد چەند شیاینە ل ئاستێ وان خواندنان و نیاسینا وان تراجیدیان دەرکەڤین و دانپێدان و ڕەخنەیا دیرۆکی بکەینە بەرهەمەك بۆ بەردەوامبوونا، مان و هەبوون و ب دامەزراندنا چەمکێ نەتەوەییێ. ئێرنست گێلنەر دبێریت: "بۆ دامەزراندنا بنگەهـ و تیۆرێ ئینتیمائا نەتەوەیی، دوو فاکتەرێن بهێز هەنە، ئیرادە و کولتوور". د بنەمایێ ڤێ ئیدیۆلۆجیێ دا هەر میللەتەکێ وەکوو نەتەوە بهێتە لاوازکرن ب داگیرکرنا سێ پێکهاتان دبیتە میللەتەکێ بێ هەڤبەشیا سیاسی و خوەکێم دیتن، ئەوژی ئێك: د هێلا دابەشکرنا زاراڤەیێن زمانی دا. دوو: د هێلا داگیرکرنا هزر و کولتووری دا. سێ: د هێلا دابەشکرنا هێزا نیشتمانی و سەربازی و پرۆسە و ڕەفتار و گۆتارا سیاسی و ڕۆل و چەکێ بەرگریکرنێ دا. هەلبەت کورد وەکوو نەتەوە د ڤان هەر سێ هێلان دا دابەشکرینە و ل سەر ئێك میتۆد و پیڤەر و هەلوێست و گوتار وەکوو هێزەکا نیشتیمانی و نەتەوەیی ل هەڤ کوم نین. ئەڤ گۆتارا نە هەڤبەش کار ل سەر نەمانا شێوازی پلۆرال/ فرەڕەنگی ـ جیاواز دکەت، لەورا بەری کوو ئەز دەربازی ئەگەرێن ئالۆزیا ڤێ پرسێ ببم، ئەرێ کا بۆچی نەتەوە گرنگە هەبیت؟ یان بۆچی دەمێ میللەتەك دیرۆکا خوە وێران دکەت، باجێن گران ددەت و بارێن گران ل هەمبەر ناسنامێ د هەلگریت؟ ئەز د خوازم بێژم، کو کورد ب چەند تایبەمەندیان شیان ژ ناڤ نەچن. ئەو ژی دانپێدان و بەرگریکرن بەرانبەر نەمریا زمانێ کوردی وەکوو دەولەمەندییا شێوەزارێن جودا جودا کوو، هەتاوەکوو نها باشترین بەلگەیا مانا ناسنامێیە. دیسان هەولدانا کوردان ب نوژەنکرنا ئاستێ کەلەپوورێ کوردی دگەل نفشێن نوو ب دیزانێن نوو. ژ لایەکێ دی ڤە پاراستنا موزیک و هونەرا کوردی، ئەڤە بوونە هێز، کو کورد ل سەر ئاستێ هێزا جوگرافی و فەرهەنگی بمینیت.

بەلێ خالا جهێ ڤەکۆلین و هزرکرنێ ئەڤە بوویە، کورد وەکوو سەروسیمایێ جوگرافی و هێز پتر وەکوو جەوهەر و ستاندەرتێ زمان و نیاسینا ناسنامە، فەرهەنگا مەعریفا مەدەنیبوونا جڤاکی و

نرخ و پرەنسیپێن زمانێ ڕەفتارکرن و زمانێ پاراستنا ڕامیاری و هزری هاتییە سەرگۆمکرن و خەتماندن. ڕاستە وەکوو هێزا دەرەکی ل سەر ئاستێ جیهانی تاوەکوو ڕادەیەکێ ستاتۆیەک دیارکری هەیە، بەلێ وەکوو هزر و ئەقل ل سەر ئاستێ جوگرافیا جیهانی هێشتا د گۆمانا قەبوولکرن و نەپەسەندیێ دایە، لەورا ل سەر ڤێ تێگەهشتنێ پرسیارەکا جەوهەری خوە ئیفادە دکەت، گەلۆ ئەو چ فاکتەرن بووینە ئەگەر، کوو پرسا نەتەوەی بۆ کوردان پرسەکا هندە ئالۆز بیت؟ گەلۆ کورد د ڤی درۆهێلێ سەردەم دا گەهشتینە قۆناغا تێگەهشتنا چەمکێ ئەقلێ ڕۆشنگەری و سێکولاریزمێ؟

کورد د پاشقەمانا ئاستەنگێن جوگرافی و سیاسیدا

ئێك ژ وان فاکتەرێن ل سەر ئاستێ جوگرافیێ، ڕاستە هەڤبەشی هەبوویە، بەلێ خال و ئەقلێ هەڤبەش د ناڤ پارچەیێن کوردان جهـ نەگرتییە و هەر بزاڤەکا هاتبیتە کرن ژێ، دەربارەی وێ جوگرافیێ بوویە. ل جهێ کورد وێ جوگرافیێ وەکوو بنگەهەکێ ئەرێنی یێ هزری و ئەقلی و پێشکەفتنێ بینە پێش، پتر ڕۆل دایە بوونا داگیرکرنا کولتورێ وێ جوگرافیێ. ئانکو، خەما مە کوردان پتر پاراستنا جوگرافیێ ژ ئاڤاهیا دیرۆک و ئەقلێ جوگرافیێ بوویە. ئەڤە ناهێتە ئینکارکرن د هەموو فەلسەفەیێن دۆنیایێ دا ئەرد/ ئاخ و وەلات/ نیشتمان دایکا بوونێ یە. ژیان ل سەر وێ بوونێ دایکا مرۆڤی یە. بەلێ پرس ئەوە، بۆچی کورد، نەشیان وێ دایکێ وەکوو بوون، ئان ناسناما نەتەوەی بپارێزن؟ ئارمانجا نەیارێن کوردان ژێ هەر ئەڤە بوویە، هەولبدەن دامەزراندنا وێ بوونێ و ناسناما نەتەوەی د ناڤ جوگرافیا ئەقلێ تاکێ کورد دا بکوژن و کوردان مژولی دامەزراندنا نەبوونێ ب زووتر بندەستی یێ بکەن، داکو ئەقلێ نەتەوەی وەکوو بوونا نەتەوە دەولەت خوە د ناڤ وان دا گرنگ نەبینیت و نیاسین د هێلا دیرۆکا مەعریفی یا کوردی دا چێ نەبیت و گۆهەرینا ئەقلێ ڕۆشنگەری د ناڤ فەرهەنگا کوردی سەرنەگریت و نەتەوە ڕوویێ خوە ڕاستەقینە بەرهەم نەئینیت.

خالەکا دن، ئەگەرێ نەبوونا فاکتەرەکێ سیاسی یێ هەڤبەش، کورد وەکوو پرسەکا ئایینی و کومەلایەتی مرۆڤ دشێت بێژیت، هەتاوەکوو ئاستەکێ د ناڤبەرا هندەك خالان دا هەڤبەش بوویە، بەلێ ل سەر هزر و تێگەهشتنا زانستێ سیاسی ژ دیرۆکا مێرنشینان بگرە و هەتا نها کوردان پشت گەرمیا خوە یا سیاسەتێ ب هێزا توند و کین و نەهەڤبەشیێ گەرم کریە و وەرگرتییە. هەروەها دیالۆگ وەکوو بنگەهەکێ ئەقلێ هێزێ ڕەت کرییە. ئەگەر مە بڤێت ئەگەرێ ڤێ پرسێ بزانین، گرنگە ڤێ پرسیارێ ل خوە بکەین و ببێژین، گەلۆ بۆچی ئەڤ نە قەبوولکرن و ڕەتکرنە بەردەوام بوویە؟ یان بۆچی کوردان هیچ جارەکێ خەما دروستکرنا دەولەتەکا دیمۆکراسی و مەدەنی نەبوویە؟. نموونە، دارتاش یان نەجار نەشێت چەکۆچی بکاربینیت، ئەگەر کار پێ نەکەت. ڕاستە چەکۆچ یێ هەی، بەلێ وی دەمی دیاردبیت دەمێ کار هەی. واتە سیاسەت ژێ یا هەی، بەلێ زانستێ وێ وی دەمی دیاردبیت، ئەو دەمێ کار ل سەر دامەزراندنا تەکنیکا سیستەم و زمان و دامەزراندنا ئەقلێ جڤاک و نەتەوە و دەولەتەکا بنگەهین دهێتەکرن. ل ڤێرێ

هندەك بنەما و ئالتەرناتڤێن دی خوە بەری نەتەوەیێ دبینن، وەکوو پیرۆزکرنا ڕەمز و بنەماییێن فیۆدالیزمی و پرۆپاگەندەیا ئۆلێ سیاسی و توندڕەوییا ئەقلێ زاڵبووی. ئانکو د جیهانا بوونا نەتەوا کورد دا، نەتەوە وەکوو پرسەکا بازاری، نە وەکوو پرسەکا میتۆدی و پرۆژەیی و فەلسەفەکاری هاتیە پێش..

کوردان دوو هێلێن گرنگ یێن فەلسەفی هەنە، بەلێ ب دروستی نەکرینە بەرهەم بۆ میراتێ خوە یێ نەتەوەی، ئەو ژی "فەلسەفا زمانی"، ئەڤ فەلسەفە بەرهەمێ چەندین زاراڤێن جودا جودا یێن تێگەهشتن و بەرنامەکرنێ نە و ڕاستییا بنگەهێ خوە یێ ڕێکخستنێ دا کارکرن ل سەر پێشخستن و ستاندەرتیا ڤی زمانی دشێت ببیتە میراتەکێ هەرە مەزن و دیار بۆ بەرپابوون و هەبوونا ڤی میللەتی ل سەر ئاستێ جیهانێ. هەروەها "فەلسەفا هونەری"، هونەرێ کوردی هونەرێ گەشەپێدانا ڕەسەنێ میللەتێ کوردە، دیسان نە تیۆریزەکا وان فاکتێن، کو دیرۆکا ڕۆژهەلاتێ ئیفادە دکەن «دەولەت بازێر» ل ڤیرێ سەنتەر بوویە. کا چاوان فەلسەفە بێ هونەر نابیت، ئها وەسا هونەر ژی بێ فەلسەفە نابیت. ئانکو فەلسەفە نابیت ل دەرڤەی هونەری خوە ئیفادە کەت و بەرۆڤاژی وێ هونەر ژی بێ فەلسەفە دێ بیتە هونەرەکێ ل دەرڤەی بوونا فەلسەفێ. ئەڤجار د ڤی بیاڤی دا کارێ هونەرمەندی نە هونەرێ بێ فەلسەفەکارییە، بەلکوو گرنگە هونەرمەند کارێکتەرێ فەلسەفەزانیێ بیت. ئەو ڕێگریا ب سالان ل بەر هزرێن ڕێژەیەکا هونەرمەندێن هۆشیار و فەلسەفە زان هاتیە گرتن، نەهێلایە ئەڤرۆ کورد ل سەر کەدا وان، تراجیدیا خوە بنیاسن و بەشداری ناڤەندا پێشکەفتنا جیهانێ ببن. ل ڤێرێ دیاردبیت، کو مرۆڤێ کورد دناڤبەرا مان و نەمانێ دا ژیایە و ب ئێرادەیا ئەقل و شیان و پراکتیکێ هاڤی بوویە و ب هزرکرن نەبوویە ئۆرگانەکێ نەتەوەیی. ژ بەرهندێ ل سەر ئەنجامێ پارچە پارچەبوونێ ژی بەردەوام بوویە مرۆڤەکێ ئالۆز و دوو دل و د ناڤبەرا وێنەیێ سیاسی فێری تێگەهشتنێن ڕەق و کین و کزیێ بوویە. ب تێهەلکێشا ڤان دیزاینێن سیاسی پەیوەندیا وی تێکەلی سایکۆلۆجیەکا نەساخ بوویە و د ڕاستیا ڤەکرنا ڤی کودی دا هوسا دیار دبیت، نە دانپێدان ب قەبوولکرنا دوو تێگەهان "جیاوازی و هەڤبەشی"ێ سیاسەتا کوردی ئەو دەرفەتە دروست نەکریە، کو هزر د سنۆرێن خوە یێن ناکۆکیان دا بکەت و بگەهیتە قۆناغەکێ ژ قۆناغا سازکرن و سەربەستبوونا ئەقلێ ناسنامێ. هەروەها ل سەر ئاستێ تاکەکەسی ژی نەتەوێ ب شێوازەکێ دی ڕۆلێ خوە ساز کریە. د ڤی بیاڤی دا دەمێ کەسێ ئێکێ/ باب و سەرۆك و ئووجاخ و... جهێ ئەقلێ تاك و سەروەریا(ئەتونوم) بوونا تاکی دگریت، بوونا وی وەکوو کەسێ دوویێ ب ڕۆلێ ژێردەستییێ دەست نیشان دبیت. ئەڤ ڕێکە دەرگەهێ نەتەوێ وەکو سازیەکا مەعریفی د هۆشمەندیا تاکەکەسی دا دگریت و ناهێلیت زمانێ تێگەهشتنا نەتەوەیی د هزرا تاکی دا ساز بیت. نە داگرتنا ڤێ کێشەیێ ژ نە تێگەهشتن و نەچێبوونا تێکستێن مە دهێت، کوو هەتا پێناسا سەربەستیا تاکەکەس دروست نەبیت، نەتەوە وەکوو هزر شین نابیت. ئەگەر ئەم وەکوو یاسا سەرەدەریێ دگەل ڤێ پرسێ بکەین، واتە تاك و جڤاکێ کورد پێدڤی ب هندەك پیڤەر و ڕێکێن پەروەردە و ئاڤاهیایە هەتاوەکوو تێبگەهیت کا نەتەوە وەکوو هش و ئەقل ب خوە چییە؟ هەروەها چاوان و بۆچی و کەنگی یا پێدڤییە ب هزرا نەتەوەیی ڕەفتارێ بکەت؟.بۆ نموونە، ما گونەها وی تاکێ

ل باشوور دگەل یێ ل باکوور، یان وی تاکێ ل ڕۆژهەلات دگەل یێ ل ڕۆژاڤا چییە، ئەگەر ل سەر دەستێ ئیدیۆلۆجییێن سیاسی هوسا هاتبیتە تێگەهاندن و پەروەردەکرن، یا ڕەوا نینە تۆ ئەو تاکێ ژ ئیدیۆلۆجیا تە نەبیت، یان وەکوو تە هزر نەکەت قەبوول بکەی. واتە گرنگە تاکێ کورد، بزانیت نەتەوە نە گرێدایی ئێك کەس و ئێك ئیدیۆلۆجییە. نەتەوە گرێدای هۆشیاریا تاکەکەسییە و شارستانیا یاسا دەولەتییە. چونکو دەولەت بەرهەمێ شارستانیا یاسا یا نەتەوەی و تێکستێ نەتەوا بازێر و سیماییێن بازێربوونێیە. ئەگەر ئەڤێ پرسێ دناڤ هزرا تاکێ کورد دا جهێ خوە گرتبیت، واتە بەرسڤ ژی دێ جهێ خوە گریت، ئەگەر نەگرتبیت واتە بەرسڤ ژی جهێ خوە ناگریت و گرنگە ل بەدیلان بگەرین. نەتەوە، پێش بکەڤیتە ناڤ جێبەجێکرنا کار و بوارێ سیاسی دا دروستکرییەکا تایبەتە، دیاردەیەکا سرۆشتییە و بەرانبەر قۆناغا دیرۆك و دۆرهێل و داهاتووی هەلگرا کۆمەکا بەرپرسیارییایە. ب کورتی، دروستبوونا بنگەهێ تێگەهشتنا نەتەوەیێ بێ دروستبوونا بنەماییێن هزرکرن و ڕەخنەیا هزری و ئەقلی نابیت.

خانی و خەونا سەربەخوەبوون، فەلسەفا دەولەتدارییێ

ئەگەر ئەم وەکوو جڤاکێ کورد بێژین، گەلۆ مە دیرۆك ل سەر ئاستێ نەتەوەیی خواند؟ یا دیارە ل سەر ئاستێ دەرڤەی پرۆسەیا نەتەوەیی و جڤاکی خواندنا وێ زورتر بوویە، ژبەرکو ئەوێن دیرۆك نڤیساندی پرۆژە گەهاندینە مە، مە وەکوو ئەلیتەیا سیاسی و ڕۆناکبیری ب خەمخۆری گرنگی نەدایە ناڤەرۆکا وان پرۆژەیان، بۆ نموونە، چێدبیت میللەتێ کورد جوداهیێ د ناڤبەرا خوەدان بسپۆر و زانا و تایبەتمەند و فیلۆسوفان نەکەت، کەسێ بسپۆر دشێت مرۆڤی ژ ژیانا بەرتەنگ ڕزگاربکەت و فێری پەروەردە و ڕێکخستنا ژیانێ بکەت، بەلێ کەسێ ڕابەراتییا ڕێبەریێ نەکەت وی دەمی پەروەردا بسپۆرییێ ژی پەیدا نابیت، ژ بەرهندێ ئەو خالا گرنگ یا خانی دەستێ خوە دانا یە سەر و گۆتی: «کورمانج نە پر د بێ کەمالن، ئەمما د یەتیم و بێ مەجالن "في الجملە" نە جاهل و نەزانن، بەلکو د سەفیل و بێ خودانن» . دیار دبیت کوو ئەو بسپۆرە یێ ژ مە کێمە یان مە نەبوویە یان ژی مە هەبوویە و مە گرنگی وەکوو دیاردە پێ نە دایە. لەورا د پرانیا ڕەوشان دا ئەم ژ دۆرهێلی ژی دهێنە دابران و دگەل خوە دەستڤالا و هاڤی دمینین، هەتاوەکوو نەشێن ڕوویێ خوە گونجاندنێ ژی دیار بکەین، ژ بەرکو ئەوا هەتاوەکوو نها هاتییە پێشکێشکرن نەشیایە دەستێ خوە بدانیتە سەر دەستنیشانکرنا گەلەك بریبان. نەمازە ژ لایێ گەشەکرنا هۆشیاریا ئەقل و هزر و زانین و زمان و مەعریفە و پێشخستنا ڕاستییێن ئازاد دووری چالاکیێن دیارکری بوویە. دڤێت ل ڤێری تێبگەهین، کو حەزرەتێ "خانی" ب تنێ نا بێژیتە مە هوون بێ بسپۆرن، بەلکوو ئەو مە هۆشیار دکەت، کو کورمانج خودان سەرۆکانییەك دەولەمەندە. بەلێ ژ ئەنجامێ بێ خودانیێ کەڤتینە د بوارێ نەزانینێ دا و یا ژ وێ گرانتر ئەوە، هەر د کووراتییا نەزانینێ دا مایە. دەمێ حەزرەتێ خانی، داستانا "مەم و زین"، وەکوو پرۆژەیەکێ نەتەوەی و سیاسی پێشکیش مە کری، ئەرێ ما مە وەکوو تاك و میللەت خانی ب دروستی خواند، کو ئەم تێبگەهین پرۆژەیێ وی ل سەر مەژیێ مرۆڤێ کورد د پرۆسەیا سیاسی و نەتەوەی و دەولەتێ دا پرۆژەیەکێ ڕێنسانسییە؟ ڕاستە خانی، ب خوە د قۆناغەکا نەتەوەی و دیرۆکی دا ژیا. بەلێ خوازتا خانی ئەو

نەبوو مە ب گەهینتە کناریْ هەلبەستێ، بەلکوو ئەوی ئەدەبیات د بنگەهەکێ فەلسەفی دا خواند و تێگەهشت، کو کیشەیا کوردان د بوون و نەبوونا نەتەوێ دا کیشەیەکا دیرۆکی و جوگرافی و سیاسی و ئەدەبییە. ژ بەرهندێ ب هاریکاریا زمانێ رەخنەسازیێ، هەلبەست وەکوو ئالاڤەکێ گەهاندنێ بکارئینا و وەکوو پرسەکا نەتەوەی تێگەهشت، کو میللەتێ مە بندەستێ نەچارەسەکرنا گرفتا ئاشتی و ئێکگرتن و ئازادی و نە زانەبوونا ڕێڤەبەرییە. هەروەها ئەو بنگەهێ ژ دۆزا مە کێم ئەوە، پرسا جڤاکی و سیاسی جهێ خوە وەکوو هزر و ئەقل و زمان بگریت. ئەو ب هۆشیاریا خوە باش د پلانێن داگیرکەرێن کوردستانێ گەهشت بوو، لەورا هەموو ئارمانجا وی ئەوبوو، کو گەلێ کورد تێبگەهینیت میللەت ژ ڕەخنەیا ئەقلانی دبیتە میللەتێ ڕەخنەسازیێ، لەورا ب ئەقلێ خوە یێ رەخنەیی ڤێ تێکستێ پێشکێشی مە دکەت «بفکر ژ عەرەب حەتا ڤە گورجان، کورمانجیە بویە، شوبهێ بورجان، ئەڤ ڕوم و عەجەم ب وان حەصارن، کورمانج هەموو ل چار کەنارن، هەردوو تەرەفان قەبیلێ کورمانج، بۆ تیرێ قەزا کرینە ئامانج». ل ڤێرێ خانی ئیسپات یێ ڕەخنەیێ ل نەهۆشمەندیا مە دگریت و دزانیت ئەم پێدڤی ب پێداچوونێن خوە یێن هزرکرنێ نە. سەرەڕای وێ یێ ڕژدە، کو ئەم هەر زوو ل پرسێن خوە یێن مرۆڤی و زانستی، سیاسی و ڕووناکبیری و پەروەردەی و فەلسەفی و...هند بگەرین و خوە لێ بکەینە خوەدان. ئەگەر نە، ئەم دێ هەر وەکوو ئەقلێ دەرەبەگی مینن و بۆ ئارمانجێن نەیار و سەردەستان بینە ئامرازێ بکارئینانێ. هەروەها ل جهەك دی دیاردکەت «ئەڤ غیرەت و ئەڤ علووێ هیممەت، بۆ مانعێ حەملێ بارێ میننەت، لەو پێکڤە هەمیشە بێ تفاقن، دایم ب تەمەرود شیقاقن، گەر دێ هەبووا مە ئیتیحادەك، ڤێکرا بکرا مە ئینقیادەك، ڕوم و عەرەب و عەجەم تەمامی، هەمیان ژ مەرا دکر غولامی، تەکمیل دکر مە دین و دەولەت، تەحسیل دکر مە عیلم و حیکمەت، تەمیز دبوون ژ هەڤ مقالات، مومتاز دبوون خودان کەمالات». خانی ل ڤێرێ پرسا هێز و میر و یەکگرتن ب تنێ ناکەتە سەرهەڤیا پرەنسیپێن دەولەتێ، بەلکوو ئەو تەمەرد و شیقاقا کو د ناڤبەرا بەش و ئەقلێن کەسایەتیێن کورد دا ژی هەی کێشەکا بنگەهینا دیرۆکییە، کو دەرفەتێ ب هەبوونا کوردان نادەت ئاسۆیا خوە یا دەولەتێ سازبکەن، ئایدیایا دەولەتێ بکەنە، بنەمایەکێ سەرەکیێ یێ خەم و کارکرنا خوە، لەورا ژ دەستگرتنا کەمالا هونەر و دین و زانست و فەلسەفێ ژی قەلس و کز دبن. سەرهلدانا نەتەوەیێ دگەل دوماهیك ئینانا ئەقلێ دەرەبەگی و دەستپێکرنا گوتارەکا نیشتمان سازی و کەلەکرنا میراتەکێ فەلسەفەکاری سەر هلددەت. بەلێ هەتاوەکوو ئەو سەهلدانە دگەل چینا خوارێ نەبیتە هۆشیاریا نەتەوەیی، پاراستنا ناسنامێ رۆلێ خوە نابینیت. ل ڤێرێ خانی، ڤێ نە هۆشیاریێ د بێ تفاقیا چینا بلند دا دبینیت و بەرپرسیاریێ د بنگەهـ دا دئێخیتە سەر ملێ وان، لەورا ئیماژە دکەت، ئەگەر ئەم نەشێن زەمینەیێ تێگەهشتنێ بۆ پرس و فاکتەرێن "هێز و میر و ئێکگرتن" دروست بکەین و تێبگەهین، کو ئەڤ هەر سێ بنگەهە ب خوە دامەزراندنا دەولەتا مرۆڤی و دەولەتا نەتەوەیی نە، وی دەمی ئەم نەشێن هزر د واتەیا نەتەوەیێ ژی دا بکەین، هزربکە، یا بەرچاڤە هەتاوەکوو نها مە هێز وەکوو بەرهەم و هێزا نەرم بکارنەئینا یە. هێزا مە یا لەشی ژی وەکوو ستوونەك نەبوویە، هەلگرا ئاستەکێ باش بۆ بنگەهێ شارستانیێ. مە تنێ کار ل سەر چەکێ هێزێ کرییە. دبوارێ هێزێ دا ئەم بەحسێ هیزا نەرم "Soft Power" دکەین، چونکو هێزا توند "Hard Power" هەموو دەما د جڤاکێن پاشڤەمای دا یا شیای کارێکتەرەکا

لاواز و ئالۆز ل سەر شەنگستێ فەرهەنگا دێرینا کولتووری بەرهەم بینیت. ل ڤێرێ مە شیایە هێزا تۆند بکار بینین و باوەری ژی مە پێ ئینایە، بەلێ مە نەشیایە هێزا نەرم، بکەینە ئالتەرناتیڤ بۆ دەستڤەئینا هێزا زیرەك”Smart power“ لەورا ئەم دبوارێ بکارئینانا هێزێ ژی دا بەردەوام خەلەت بووینە و ل جهێ مفای، زیان گەهاندییە مە. ڕاستە کو هێز پێك دهێت ژ هێزا "نەرم و توند و زیرەك". ئانکو هەر ئێك ژ ڤان ل سەر پێکهاتەیەکێ زەمینەیێ خوە دابەش دکەت، بۆ نموونە، یا "نەرم" ژ پێکهاتا کولتووری و فەلسەفی و فەرهەنگی دەست پێ دکەت، هەتا دگەهیتە قۆناغا پرسێن زمانی و هەمو بەشێن زانستی یێن مرۆڤی بۆ هندێ، داکو پارسەنگا هێزێ ژ لایێ پرسێن دیبلۆماسی و ڕەسەنایەتییا کولتووریڤە ئێکلاکەر بیت. یا "تۆند" ژی ئەو فاکتەرێن دبنە سەر ئەنجامێ زەمینەیێ سەرمایەداری و سەربازی ب دروستکرنا جۆرێن چەك و ئالاڤێن دی یێن بکارئینانا ماددی و فشارێن ئابووری ل سەر حەز و ئارەزوویێن تاکی. یا "زیرەك" ژی ئەوا کو، ڤان هەردوو هێزان دکەتە بەرهەمێ بکارئینانا ئالاڤەکێ باشتر بۆ بەرنامەڕێژیا ڕێڤەبرنا ستراتیجییا دەولەتێ. بەلێ پرسیار ئەوە گەلۆ ژ بلی هێزا چەکێ، ئەرێ ما مە شیایە هەردوو هێزێن دی وەکوو تێگەهشتن و ئیدارە و بەرهەم بکاربینین؟ دیارە پەیوەندیا هێز و میر ب ئێك ڤە گرێداینە، لەورا خانی ژی ئەو بزاڤە کرییە، هێزەکا ڕاست دگەل بوونا میرەکێ بەرپرسیار و تۆلێرانس بەرانبەر بەرهەڤیا پرەنسیپێن مرۆڤ و مللەتی ب یەکبوونێ پەیدا بکەت. دەمێ ئەم دبێژین "میر" واتەیا وێ ئەو نینە، کا میرەکێ باش بیت یان خراپ بیت، بەلکوو مەبەست ژێ ئەو ڕێبەرێ کو ب پراکتیکا نوونەراتیێ ڕادبیت. نوونەراتیی ب خوە چییە؟ ئەو نوونەراتییا هەولا ڕێکخستنا کاروبارێن نیاسینا جڤاکی و هزری و فەلسەفی دبیاڤێن ب هێزبوونا بنگەهێ کومەلایەتی و سیاسی و ئابووری دا دکەت. ئەڤ نوونەراتییە دشێت سەرکێشیا ئێکگرتنێ ژی بکەت، د دەمەکێ دا ئەگەر ژینگەها مللەتی د ئامادەکاریەکا ڤارێ کری ژی دا دبیت، بەلێ یەکبوونا جڤاکی هەبیت. هینگێ ئەو ئێکگرتنە دشێت ڕۆلێ خوە ببینیت، چونکو یەکەتی وەکوو بزاڤەکا هەڤبەش واتە ڕۆشنگەری و سیستەمەکێ مودێرن. بۆ نموونە، ئەگەر مە وەکوو میللەت یان تاکەکەس ئان ژی جڤاك ئەقلەکێ هەڤگرتی نەبیت، ئەرێ ما دێ مە سستەمەکێ مودێرن هەبیت؟ هەروەها ب دیتنەکا دی ما یا پەسەندە ئەز و تۆ وەکوو تاك یەکەتیێ بخوازین، بەلێ وەکوو ڕۆل و قەبوولکرن دگەل یێ دی نەبین؟ دیسان ئەگەر بهێنە سەر ئاستێ بازێری، ئەرێ ما یا پەسەندە دەڤەرەک خوە ب ڕووناکبیر بزانیت، بەلێ دەڤەرا دی ب ئەرکێ خوە یێ ڕووناکبیر نەزانیت؟ ب ڤی ئەقلی، گەلۆ ما یا ڕەوایە یەکبوون جهێ خوە بگریت و ڕووناکبیری شۆڕ ببیتە ناڤ هەموو جڤاکی دا؟ یەکبوون، ب ڕامانا تاك و میللەت و جڤاك واتە، هەموو پێکڤە کارکرن ل سەر دروستکرنا سیستەمەکێ قەبوولکری و کەس یێ دی تاوانبار نەکەت، بەلکوو هەر ئێك خوە ڕەخنە بکەت و کێماسێن خوە پاك بکەت. ئەگەر ئەقلەکێ سەلیم پەیدا بوو وی دەمێ دێ سیستەم و یەکبوونەکا سەلیم ژی پەیدا بیت. ئەگەر ڤەگەرینە دیتنا حەزرەتێ خانی ڤە، ڕاستە خانی «مەم و زین/ مەمێ ئالان» بۆ خوە یان بۆ سەردەستان نە نڤیسی، ئەوی بۆ گەلێ کورد نڤیسی. بەلێ پرسیار ئەوە ئەگەر ئەڤرۆ ئەحمەدێ خانی، خودانێ بەرهەمێ مەم و زینێ بیت، ئەرێ ئەوێن خوە ب ئەلیتە دزانن خودانێن کیژ بەرهەم و پرۆژەیی نە؟ ڕاستە هەتاوەکوو نها ئەو برینا خانی بەحس دکەت، نە هاتییە چارەسەکرن و هێشتا خوونا ژێ دهێت، بەلێ ئەو دیرۆکا ب خانی ڤە دهێتە گرێدان

دیرۆکا نووخوازیا "دین، دەولەت و سیاسەتێ" یا پێڤە دیارە. تایبەت دەمێ د تێکەستەکا خوە دا بێژیت: «ئەز مامە د حکمەتا خوەدێ دا، کورمانج د دەولەتا دنێ دا، ئەرێ ب چ وەجهی مانە مەحروم؟ بالجملە ژ بۆ چی بوونە محکووم؟». ل ڤێرێ دیاردبیت کو، پازدە سالان دەردێ کوردان بەری بوونا خانی هەبوویە و دەمێ خانی خواندنێ بۆ ڤێ بندەستیا کوردان دکەت، ئێکسەر د زانیت ئەڤی بنگەهی ژ قۆناغا فیۆدالیزمێ دەستپێکریە و کێشا نە ئێکگرتنا کوردان ژ نە ئاڤاهیا ئەقلێ تاکەکەسی بەردەوام بوویە. نەمازە سەردەستێن کوردان باش تێگەهشتینە کا چاوان ڤێ پلانا داگیرکاریێ دناڤبەرا وان دا بکەنە رێکا نەئێکگرتنا نەتەوەی و نە دامەزراندنا ئاڤاهیێن دەولەتێ. دیارە تشتێ گران ل سەر مە وەکوو گەلێ کورد ئەو بوویە جەوهەربوونا دیرۆکا مە ل گۆر ئاڤاکرنا سیستەمێ سیاسی نەهاتییە نڤیسین و سەرەدەرکرن، ئانکو تێکستێ سیاسی هەتاوەکوو نها نەبوویە تێکستێ بەرهەمئینانا زانست و ئەقلێ سیاسی، واتە هێشتا تێکستێ سیاسی د ناڤ مەدا ژ دایك نەبوویە، هەتاوەکوو تشتەك هەبیت ب ناڤێ تێگەهشتنا تێکستێ سیاسی یا نەتەوەی. یا دیارە هەتاوەکوو ئەڤرۆ ژی ڤیان و باوەریا مە بۆ قەبوولکرنا ئێکدوو خوە دووری دیرۆکەکا نەزەلال دبینیت، چونکو ل سەر ئاستێ کولتووری و نەتەوەیی و سیاسی ئەقلێ مە دگەل هندەك خەونێن دی یێن ژیانێ بوویە. هەروەها مە هێزا ماددی ب سەرهێزا نەتەوەی و هزری ئێخستییە، بێ گۆمان ئەڤە د رزگارکرنا ئاستێ سیاسی دا کێم تەرخەمیەکە، دڤێت پرسیارێ ل خوە بکەین کا نەتەوە بنگەهێ وێ چییە؟ بۆچی نەتەوە پەیدا بوو؟ چاوان پەیدابوو؟ هەروەها پرسا ژ هەمیان گرنکتر ئەوە، بۆچی نەتەوە و سیاسەتێ ئێکدوو نەگرت؟ ژبەر چ ئەڤ هەردوو بنەمایە نەشیان ئاستێ زانستێ سیاسی و هزری یێ کومەلایەتی بەرزبکەن؟ هەروەکو تاگور وێ بەرزبوونێ بۆ بنگەهێ مرۆڤایەتی دزڤرینت و دبێژیت:"پێدڤییە نەتەوە بنگەهێ هزری و ئەقلی بیت، نەوەکوو سیاسی، چونکو د گۆتارا نەتەوەی دا مرۆڤ پرەنسیپێ سەرەکییە". واتە ئیرادەبوون/ باوەریا هزری و فەرهەنگی ژ ئاستێ مە یێ نەتەوەیی یا کێمە و ئەگەر ئەم وەکوو میللەتەکێ داکەفتی بەرانبەر کارەسات و تراجیدیێن خوە هۆشیار و ل ئاست نەبین، گەلۆ دێ چاوان خوە و نەتەوەیا خوە نیاسین.

کورد د هاوکێشەیا دابەشکرن و داگیرکاریێ دا

گەل د لاوازیا ڤی چەمکی دا بێ بەهر نەبوویە، چونکو دیرۆکا کوردان دیرۆکا ژێرخانەیا ئابووری و سیاسی نەبوویە، بشێت خوە ل سەر دروستکرنا دیرۆکەکا نەتەوەیی بگریت، ژبەرکو نەتەوەبوون ل سەر نەراستەقینەیا تێگەهێ نیشتمان و نیشتمانپەروەری، وەکوو بازارەکێ ئەرزان لێهات و ئەڤ چەمکە ب بەرپرسیاری نەگەهشتە ئاستێ رەخنەکرنەکا دۆرهێلی، چونکو "دەسەلاتێن سیاسی ل سەر چ جۆرە ناسیۆنالیزمێ پێك بهێن، بنەماییێن جڤاکی ژی دێ هەروەکوو وێ دەسەلاتێ بن/ تاگۆر ". د ڤێ هزرکرنێ دا، یا رەوایە دەسەلات و دەولەتێن رۆژهەلاتێ ژی ل سەر بنگەهێ ناسیۆنالیزمێ دروست نەبووینە. لەورا د دۆرهێلێ دا تەڤایا جڤاکان ل سەر ئابووریا سیاسی، یان ئابووریا ئەقلێ پیشەسازی نەشیاینە بگەهنە ئابوورییەکا هەڤبەش ب ناڤێ پاراستانا ئابووریا نەتەوەییێن سیاسی و دەولەتێن پێشەسازی ب تایبەتی مە

کوردان ل سەر ڤێ پرسێ گەلەك کێشە هەنە، بەلێ ئەز سێ کێشەیێن سەرەکی وەکوو ئاستەنگ د رێکا مە دا دبینم، ئێك: نەبوونا ئێکگرتن و هەڤگرتنێ دناڤ کیان و پێکهاتەیێن سیاسی دا، ئەم بەردەوام ژ بەر وێ کێشەیێ دنالینین و بەها و باجا وێ چەندێ ددەین. دوو: ڕاستە د بوارێ نەتەوەیی دا هێزێن مە یێن بەرگریکار ل بەرانبەر هەر تراجیدییەکێ د قەهرەمان بوون وەکوو یا دیار د ڤان سالێن بوری دا، دژی بزاڤا تیرۆرا داعشێ شیان داستانێن مەزن تومار بکەن، بەلێ کێشە ئەوە هەتاوەکوو نها مە ڕێکخستنا لەشکەری وەکوو هێزەکا نیشتیمانی نینە، کو ل دەمێن پێدڤی بێ هاریکاریا هێزێن هەڤپەیمان بشێن سنۆران بپارێزیت. سێ: سیاسەت ڕوویێ دی یێ ئابوورییە، ئەم شێن بێژین نهێنێن هێزا سیاسی و سەربازی ل هەر وەلاتەکێ ئابوورییە، بەلێ مخابن ئەم د وی بواری ژی دا هەژارین و مە نەشیایە مفایی ژ داهات، کەد و کانزاییێن سروشتی و مرۆڤایەتی ببینین. نموونە، وەلاتەکێ وەکوو قەتەر، ڕاستە کو وەلاتەکێ عەرەبیێ بچووکە، بەلێ هێزا وی یا ئابووری ل سەر بنیاتەکێ ڕاست و دروست هاتە ئاڤاکرن، هەتاوەکوو نها ململانێ دگەل وەلاتێن جیهانی دکەت . لەورا یا ئەز دبینم، گرنگترین تشت بۆ پاراستنا ناسیۆنالیزمەکا دروستکریی د ئاگەهیا تاکەکەسی و دامەزراندنا دەولەتێ دا هەڤگرتن و هێز و ئابوورییە. هەروەکوو ئێرنست گیلنەر دیارکری: “سەردەمێ ناسیۆنالیزمێ، تەنها ئەو نینە ڤێ نەتەوێ، یان ئەوا دی یان ژی ل ڕوویێ سیاسی خوە بسەلمینیت، بەلکوو مەسەلەیا نەتەوێ ب وی شێوەیە، کو هەلومەرجێن کومەلایەتی و ئابووری ب گشتیی بکەتە بەرهەمێ خولقاندنا ڕووناکبیرییا بالا و هەڤگرتی ”.

ئەگەر پرسیارەکێ بکەین ببێژین، ئەرێ ما د دیرۆکێ دا کوردان وەکوو میللەتەکێ بندەست بۆ وی جهێ هزرا نەتەوەیی تێدا نەبیت خوازاتییە نەتەوەیێ دروستبکەن؟ ب مخابنی ڤە نەخێر، چونکو کوردان وەکوو نەتەوەیەکا بهێز نەشیایە ل سەر بەگراوەندێ جیهانی ڕۆلێ خوە یێ نەتەوەیی د پەیوەندیان دا هەبیت و دبیت وەکوو پرۆژە ڤیایە، ناسیۆنالیزم بیتە گۆشەك دناڤبەرا هزرا یەکسانی و ئازادی و وەکهەڤیێ، بەلێ د جوگرافیا خوە دا پێچەوانەیی ڤێ هزرێ بوویە. ژبەرکو کورد بەردەوام دناڤ فرەڕەنگیا نەتەوە و مەزهەبان دا بووینە هەتاوەکوو د کەڤن دا ژی گەلەك جۆرێن نەتەوا هەبوون وەکوو ناسیۆنالیزما نوونەرایەتی و نەژادی و ئەفسانەیی و فەرهەنگی و ئایینی و... بەلێ پشتی پەیدابوونا دەولەتا عوسمانی، بەشەکێ زور ژ کوردان چوونە سەر جوگرافیا دەولەتێن سەردەست و هندەك چین و ئەشیرێن جودا مانە دناڤ جوگرافیا کوردان دا. "د. مارف خەزنەدار" وان چین و ئەشیران پارڤەی دوو پارچەیان دکەت، کو “ل سەدێ شازدێ ناوچەوێن جوگرافی یێن ئاخا کوردستانێ ب سەر دەولەتێن تۆتالیتاری دا بوو، بناڤێ ئیسلامێ سەرکردایەتا وان دکرن و ژ نەتەوەیێن جودا پێکهاتبوون مینا تورك و عەرەب “ تورکێن زمان، تورکێن مەغول” فارس و کورد، ل ڤێرێ بەشەکێ زۆر ژ ڤان دەولەتان بنەمالێن کوردان برێڤەدبرن، بەلێ سەرۆکێ وان ب نەژاد کورد بوو، چونکو ئاخا کوردستانێ بۆ ئێکەم جار ل 1514 شەرێ چالدێرانێ دناڤبەرا سەفەوی و عوسمانیا دا هاتە دابەشکرن و بۆ دوو پارچە، پارچا ڕۆژئاڤا عوسمانییا داگیرکر و یا ڕۆژهەلاتێ سەفەویان داگیرکر ”. ڤێ داگیرکرنێ وەکر میللەتێ کورد نەشیا ناسیۆنالیزمێ دگەل هەر دەستەجەمعەکێ بەراورد بکەت، مەبەست وەکوو هزرا

سیاسی و دیرۆکی و مەعریفی بهێتە گەهاندن، چونکو هەر ئیدیۆلۆجییەکا کوردی ب شێوەکێ جێاواز ئەڤ هەلگرا پەیامێ هەبوویە. بەلێ ئارمانجا سەرەکی یا داگیرکرن و دابەشکرنا کوردان، جوداهییا زارڤەیان پەیدابوو. کوردستان وەکووو پارچە پارچە ژ کێم هەستا نەتەوەیێ هاتە دابران. هەروەها دەمێ میرنشین ژێ هاتین سەر حوکمی، سەرۆك هوز پەیدابوون و بنەمال چێبوون، کۆمەکا ئەشیران بخوەڤەگرتن و هەر ئەشیرەك د جوگرافیەکا تایبەت دا، ئانکو گرێدایی نەریتێ خوە ئاڤابوو و ناسیۆنالیزمەکا نەژادی پێك ئینا. ناسیۆنالیزما نەژادی ناسیۆنالیزمەکا کەڤنارە دەولەتێ ل سەر بنەمایێ خەیال و نفشێ دێرین پەیرەو دکەت. نەمازە ل چاخێن ناڤەڕاست، پشتی شەرێ دوویێ جیهایێ نەتەوەیان ل ئاوروپا گرنگی ب دروشمێ "ئێك وەلات، ئێك نەتەوە و ئێك ڕێبەر" دان و تێکەلی نەژادیا سیاسی بوو، نموونە دەسنیشانکرنا ئێک سەرکردە د ڕێڤەبرنا چەند نەتەوەیان دا ب ئێک دروشم وەکووو هێتلەر و ستالین و ناپلیوون و...هتد هزربکە، تیۆرا "جوبینو" د بنگەهێ نەتەوەیێ دا پەیوەندیەکا گرێدایی بوونا نەژادی بوو، جوبینو هوسا هزر دکر، تێکەلبوون و تێکەفتنا دناڤبەرا هەڤژینیا نەژدان دا بۆ نەتەوەپارێزیا گەلێ فڕەنسی بنگەهەکێ ب بەرەکەتە و ژلایەکێ دی بۆ سیاسەتا ئازادیخواز ژێ پرەنسیپەکێ نەتەوەیێ پێدڤییە. بەلێ هەڤالێ وی "تۆکڤیل تیۆرا" نەژادی وەکوو یا قەدەری ڕەت دکەت و دبێژیت: "ئەو ئەسلێ چارەنڤیسێ مرۆڤان دیاردکەت "ماتریال"ە کو چارەنڤسی ب فاکتەر و کارێن ئۆرگان ڤە دیاردکەت. پرسیار ئەوە ئەرێ کوردان د ڤان سالێن بووری دا شیایە بریارێن چارەنڤیساز دەربارەی وان کێشەیێن، کو هەبوونە وەکو ماتریال بدەت؟ وەکوو بەری نها من ئیماژە پێ دایی، کو ب درێژاهیا دیرۆکێ هەتاوەکوو نها تاکێ کورد بندەستێ دوو نەریت و هزران بوویە، ئێك: نەریت و هزرێن ژینگەهـ و کولتوور سەردەستیێ، هەروەها نەریت و هزرێن ژینگەهـ و کولتوورێ جیهانا سەرمایەداری و دەرەکی. یا ناڤخوە مە وەکوو پێدڤی کار ل سەر دەولەمەندیا فەرهەنگ و سازکرنا ئەقل و زمان و تێکستێ خوە ب باشی نەکریە. یا دوویێ: ژێ داگیرکەرێن کوردستانێ ب مەبەست، هەولدایە ڤی تاکی بندەست بکەن، داکو شارستانیەتێن خوە ل سەر بندەستیا وی زیندی بێهلن. نەمازە میللەتێ تورك کاربدەستێن میللەتێ تورك هەتاوەکوو نها ژێ ل سەر تیرۆرا ئازادییا تاکێ کورد، بەردەوامن. هەتا د ڕۆژناما "نێشینال گاردیان National Gardian - " یا ئامریکی دا هاتبوو نڤیسین" ئەگەرێ گرتن و بەندکرنا ڤان تاکێن کورد ئەوە، کو کورد داخوازێ ل تورکان دکەن وەکوو کورد بهێنە نیاسین، نەوەکوو تورکێن چیای". هەروەها بەلگەیەکا ڕەسمی د ڕۆژناما "میللیەت " Milliyet - دا هاتبوو دیارکرن، کو تورکان بەندەك دژی کوردا د دەستوورێ خوە دا بەلاڤکربوو تێدا نڤیسبوو " ئەو کەسێن کوردان هانددەنە خەباتا نەتەوە، دڤێت بێ یاسا بهێنە تاوانبارکرن و ئاساییشێ ل گۆر دەستوورییا ڤی بەندی مافێ وێ چەندێ هەیە، وان ب خێزان و بنەمال ڤە پەنابەری جهەکێ دوور بکەن". هەروەها فارسان ژێ هەولددا نەتەوەیا کورد ب وی ڕەنگی ژناڤ ببەن نوونەرێ مجلسا شۆرایا میللی یا کەڤنەپەرست دگۆت:" د ئیرانێ دا مەسەلەیا کوردان، ناڤ بابەتان دا نینە و کورد وەکوو میللەت ناهێتە تەماشەکرن، چونکو دگەل فارسان ئێك نەژادن". دیارە، میللەتێ کورد، د ئاستێ پێدڤی دا نە شیایە هزرێن خوە، ل گۆر تێگەهێ ڕۆشنگەری و ڕەخنەیا ڕۆشنگەریێ د ڕۆلێ ڕاڤەکرنا ژیان و تێگەهێ ڕامانێ دا بدەتە چێکرن. ئەگەر هەولدان هەبن ژێ کێم بوونە، چونکو هێشتا تێگەهێ

فەلسەفی د تێگەهشتنا هزرا مرۆڤێ کورد دا پەیوەندی زۆرتر ب نەریتێ جوگرافی و ئایینی و کومەلایەتی ڤە هەیە و د پرسێن ئەدەبی و مەعریفی دا، نەبوویە سەرئەنجامێ دەستپێکرن و ئازراندنا پرسیار و لێگەریان و ڤەخواندنا پرسا تراجیدیا ناسنامێ، بەلکوو بەردەوام مە کوردان هەولدایە هزرێن خوە دگەل هزرێن سەردەستان ئالۆزتر لێ بکەین و هەر تشتێ خوە بهێلینە ب هیڤیا وان ڤە. ب هزرا "ئەنگلس" میللەت ب ئازادیێن خوە ڤە دشێن بازنەیێ خوە بەرفرەهتر لێ بکەن، بەلێ هزرا "مارکس" بازنەکرن تشەکێ دنە، کو بچووکرنا وان بازنەیان پەیوەندی ب گەلێن دی ڤە هەیە، لەورا فردریك ئەنگلس دبێژیت:"هیچ میللەتەك نەشێت ڕزگار ببیت، ئەگەر بندەستێ گەلێن دی بیت". بەلێ ب ڤێ تێگەهشتنێ مارکس گەهشتە وێ ڕاستیێ، کو پەیڤا دیلبوون ب زینجیرا میللەتێن دی ڤەگرێدایە، ژ بەرهندێ د بەروڤاژییا تێکستێ ئەنگلس دا مارکس دبێژیت:"ئەو میللەتێ گەلێن دی دچەوسینیت، زینجیرا دیلبوونا خوە موکمتر لێ دکەت". ئەگەر مرۆڤ بزڤریتە، دیرۆکێ دێ گەلەك بزاڤێن سەردەستان بەرانبەر بێ سەروبەری و بندەستییا کوردان وەکوو چاخێن داگیرکاری و تراجیدی ببینیت، کو داگیرکەرێن کوردستانێ ب ڕێکا بکارئینانا هەموو جۆرێن تیرۆران، هەولدایە پرۆژێ بزاڤا ڕۆشنگەریێ دناڤ هزرا مرۆڤێ کورد دا، بکەتە گرفتاریەکا مەزن و ئەنجامێ هەلوەشاندنا وەرارا فەلسەفەکاری و ناسنامەبوونێ. سەرەڕای وێ ئەڤ دژە دۆرهێل دروستبوونا پاشکەفتن و نالەباریا مرۆڤ و میللەتێ کورد پێڤە دیاردبیت، زۆرتر بەرهەمێ پەروەردە و دیاردا هاوکێشەیا ڕۆژهەلاتێ و هێزێن سەردەست بوویە. هەتاوەکوو وێ ڕادەیێ کو وان چجاران حەزا مرۆڤایەتیێ پیشکێشی مە وەکوو مرۆڤێ کورد نەکریە و هەردەم د ناڤبەرا نە حەزکرنا مە دا بها و پرەنسیپێن خوە یێن مرۆڤایەتی ژ دەست داینە. ب تایبەتی تورکان، ژبەرکو تورك وەکوو پرسەکا سایکۆلۆجیک دژی بوونا میللەتێ کورد بوویە، بەلێ عەرەب و فارس ل سەر ئاستێ سۆسیۆسیاسی دژە کورد بووینە. هزربکە تورك ب درێژاهیا دیرۆکا خوە نفشێن کومکوژی و خوینێ بوونە، ئێکەم دەسەلاتا دەولەتا عوسمانی، کو ب یاسایێ پەسەند کری کوشتنا برای بوو ل سەر دەستێ محەمەد فاتح هاتە ڕاگەهاندن. دیرۆکا تورکان بۆ مە ئاشکەرا دکەت، کو پشتی ڤان سەدێن بوری و دووبارە نووکرنا پرۆژەیێ خوە یێ ستراتیجی و کارکرن بۆ ڤەگەراندنا هەمان خالا دیرۆکی شیا تێرا خوە دربێن مەزن ل ئەقلێ مرۆڤێ کورد وەکوو میللەتەکێ بێ دەولەت بدەت. هەتاوەکوو ڤێ سەدەیێ ژی ل سەر خالا گوهەرینا ڕۆژهەلاتێ ب جەنگێ سیێ یێ جیهانی، ئارمانجا تورکیا بۆ هێرشێن زورینەیا ناوچەیان د بەردەوامن، ئەڤ هێرشە نە ب تنێ ب ڕێکا هێزا سەربازی نە، بەلکوو ب ڕێکا تەکنیکا سەردەمی و برهاندنان دارستان و ژینگەهێن دەڤەرێ ژی نە. نەمازە ب هاریکاریا چینەک ژ سیاسییان، هونەرمەند و ڕووناکبیر و نڤیسکار و ئەکادیمسیونان ژی کاریگەریا داگیرکرنێ هەیە، ژ بلی ڤێ تورك ئەڤرۆ ب تەکنۆلۆجییا ئەسمانی شەرەکێ تۆند ل سەر نەمان و بوونا میللەتێ کورد دکەت، ئەگەر هندەك هزربکەن، کو پرسێن ئەدەبی و زمانی و کولتووری پەیوەندی ب ڤێ داگیرکرنێ ڤە نەبیت، گەلۆ پا بۆچی هەبوونا مە وەکوو کورد بۆ هەڤدوو ل سەرڤی زەمینی دووری بەها و پرەنسیپێن لێبوورین و قەبوولکرنێ و ئاشتیەکا مژەوییە؟ گرنگە ئەم ڤێ چەندێ ب ئەقلەکێ ڕەخنەیی وەربگرین، کو تورك نە ب تنێ ب دوژمناتییا خوە شیان بەشەك ژ کوردان، نێزیکی خوە بکەن، بەلکوو ب تەکنیکا ئەقلێ خوە شیان زورینەیا تاکێن کورد، پارتێن کورد،

ڕووناکبیر و نڤیسکار و هونەرمەند و پارچەیێن کورد بکەنە نەیارێن هەڤدوو. داکو ل سەر ڤێ زالیەتیێ هەر تشتێ کوردان ژ ناڤ ببەن و داگیربکەن، چونکو تورکان بەردەوام هەولدایە هەبوون و شاهنشینا خوە ل سەر نەبوونا "یێ دی" بدەنە چێکرن. هەروەها ژ لایەکێ دی ڤە ژی ب ناڤێ پەیامێن ئۆلی و سیاسی، بەردەوامی و درێژاهیی ب سیاسەتا خوە یا دەولەتداری دا، داکو خەلکەکێ ل ژێر ڤان باوەریان ل خوە کوم بکەت و بدەتە خاپاندن. جیهادا قەتل و کومکوژیا گەل و نەتەوەیێن بندەست، نەمازە کورد ژی دگەل دا بکەت، دیسان ب ڕێکا بازرگانی و سەربازی شیان ژ بۆ بەرژوەندان خوە نێزیکی کوردان بکەن، داکو کوردان ژ لایێ نەتەوەی و سیاسی و جوگرافی ڤە لاواز بێهلن و هەولبدەن پرەکێ ب ناڤێ نەهێلانا نەتەوەیا کورد دروست بکەن، کو ئێدی مروڤێ کورد ل سەر پرۆژەکرنا نەتەوەیی ئاڤاهیێ "خوە و یێ دی" ئاڤا نەکەت. هەروەها ژ لایێ جڤاکی ژی ڤە، ب ڕێکا گەشەکرن و ستراتیجییا هونەرێ سیاسی شیان گەندەلیێ د هونەر و چاند و کولتووری کوردان دا بکەت ل جهێ بانگێ پرۆسەیا هزر و بوونا موزیك و زنجیرەیێن کوردی د گوهـ و چاڤ و هۆشێ مە دا بهێتە دان هزر و بوونا موزیك و زنجیرەیێن خوە ل سەر مە دانە ئاراستەکرن و نەهێلان ئەم کولتوور و کەلەپوور و دیرۆکا خوە وەکوو بنگەهێ دیالۆگ و تێگەهشتنێ بناسین، بەلکوو ژ بێ ئاگەهیا مە و کێم خوە ئاڤاکرن و پیشەسازیا ئەقلێ مە و شیان تیۆرێ داگیرکرنێ و فەشارتنا ڕەسەنایەتیێ ل سەر ئەقل و هونەر و ئەدەب و زمانێ مە، وەکوو تاك و جڤاك و میللەت ب سەپینین، کو ئێدی داکەفتنەکا کولتووری د ناوچەیێ دا دروست بکەن، بۆ هندێ بشێن هەم ژ لایێ جواناسیا کولتووری و هەم ژ لایێ سیاسی و هەم ژ لایێ ئابووری ڤە زالی ڕزاندنا کار و پراکتیکا پەروەردا جڤاکی و نەتەوەی ببن. عەرەب و فارسان ژی ب هەمان شێوە هەولا داگیرکاریێ دانە، میللەتێن عەرەب بەردەوام کورد ب نفشێن نە مرۆڤ/ عەفریت و نە موسلمان دهژمارتن و هەولدان کوردان جنیۆساید، کۆمەلکوژ و بنبڕ بکەن، چونکو عەرەب دگەل ئێك زمان فێربوونە، ئەو ژی زمانێ تۆندی و زفراتی و گرتی بوویە، پاشخانا وان، عەرەبان چ جاران یا باش بۆ خوە نەڤیایە، هەموو دەولەتێن خوە ئێخستینە د خزمەتا کولتوور و زمانێ خوە یێ نەژادی دا، بەلێ چ جاران هەول نەدایە ژی دەولەت و کولتوور و زمانێ خوە بکەنە د خزمەتا هەڤوەلاتیێ خوە دا، ژبەرکو ترسا وان ژ دەستدانا ڕەسەنایەتیا کولتووری و جیهادێ بوویە، کو دیرۆك وان ب هەموو ڕاستێن ئەو د دەرحەڤا میللەتێن دی دا د فەدشێرن شەمزار بکەت ب تایبەتی میللەتەکێ وەکوو یێ کورد، لەورا هەتاوەکوو پشتی بهارا عەرەبی ژی هێشتا گەلەك دەولەتێن وان د قەیران و ئالۆزی و نەچارەسەریا کێشەیان دامانە و کەڤتینە بن تۆفانێن شکەستن و پاشکەفتنێ. هەتاوەکوو "شیخ الحبیب علی جفری" د دیدارەکا تایبەت دا دانپێدانێ ب دەمارگیرییا دەولەتا تورك و عەرەب و فارسا بەرانبەر نەتەوەیا کورد دکەت و دبێژیت:" کورد میللەتەکێ نەتەوەنە، بەلێ دەمێ پەیمانا سایکس بیکو، ئەو ل سەر پارچەبوونێ دابەشکرین ڕێز ل مافێن وان نەگرت، ب سەر چوار وەلاتان دا دابەشکرن و هەر وەلاتەکێ نەتەوەیەکا دەمارگیر تێدا هەیە، دەمێ دبیتە گاڤا بابەتێ نەتەوەیێ تورك و عەرەب و فارس دبێژن نەتەوا کورد بۆ مە ل دۆماهیا هەموو تشتایە، ژ بەرهندێ کورد هەست پێ دکەن نیاسینا وان د فەشارتنێ دایە". ڕاستە داگیرکرنا مە بەشەک دەولەتێن نەیار و زلهێز بووینە، بەلێ بەشێ دن ئەم وەکوو میللەت و نەتەوە ب خوە بووینە، گرنگە ئەم وێ داگیرکرنا د ناڤخوەدا چارەسەر

بکەین، وێ چارەسەریێ بکەینە ئالتەرناتیڤەک بۆ چارەسەرکرنا پرسێن خوە یێ دەرەکی، چونکو کوردان تایبەتمەندییێن خوە وەکوو کولتوور و ڕەسەنایەتی هەتاوەکوو ڕادەیەکێ پاراستینە، هەر پارچەیەکێ ل گۆر پێکهاتەیێن خوە ڕێز ل هەڤ ڕەنگییا خوە گرتییە، بەلێ سەردەستان ب هەموو واتەیان ڤە کولتووریێ خوە کریە ئێك ڕەنگ و ئێك ئایین وەکوو خزمەتا بەرژوەندا و تێکدانا گەلێن بندەست بکارئینایە، هەر چاوان بیت ژ لایێ پوزتیڤ ڤە ئەڤێ دەولەمەندیەك دایە کوردان، بەلێ ژ لایێ جوگرافی و ئەقلی و پەروەردی ڤە زیان گەهاندییە کوردان. ئەگەر سەردەستان ئۆلێ سیاسی وەکوو بەرژوەند ب کار نەئینابیت، ئەرێ پا بۆچی هەڤوەلاتیێن مەدەنی ب ناڤێ گاتاییێن ئۆلی دبرهینن؟ هندەك ئەقل هەنە باوەردکەن کو نە وەسایە ئەڤە سووجێ ستراتیجیا دەولەتێن ڕوژئاڤایە، کو ئەو هاندانا سەردەستان دکەن ڤان کریاران د دەرحەقا کێم نەتەوان دا ئەنجام بدەن، ڕاستە دەولەتێن زلهێز باندۆرا خوە ل سەر ئاستێ هەموو جیهانی هەیە، بەلێ بۆ من جهێ گۆمانێیە، ڕوژئاڤا یا نەچار نینە وەکوو سەردەستان ب ڕێکا کارئینانا وەسیلەیان خوە ڕازی بکەت، بەلکوو ئەو ب ستراتیجییا سەردەمی هزردکەت و تێدگەهیت و سەرەدەریێ دکەت. بەلێ پرسیار ئەوە ئەرێ ئەو ئەقل وەکوو کیژ سەردەم هزر دکەن و تێدگەهن و سەرەدەریێ دکەن؟ بەرسڤا هەی ئەگەر لێ بگەرین. دروستکرنا تێگەهێن داگیرکاریێ وەکوو ڕەتکرنا وی کەسییە، ئەوێ بۆ تە بەهانەکێ چێکەت دا تە پێ سزا بدەت، پەیوەندییێن مە کوردان ژی دگەل داگیرکەر و پرسا داگیرکاریێ ب هەمان ڕەنگی بووینە، بەلێ هێشتا هندەك ژ مە باوەرناکەن، کو ئەڤە سەرکەفتنا ڕێك و ئارمانجێن نەیارێن کوردانە بەرانبەر نە هێلان و نە نیاسینا مە بۆ دروستکرنا گەلەك تشتان د گەهاندنا ئاست و ویستگەهێن دەولەتێ دا.

نابیت ئەم کورد کێشا سەردەستان بکەینە جوگرافی، ئەگەر جوگرافیێ ئەنجامێ داگیرکرنێ ژی بیت، پێدڤییە ئەقلێ مرۆڤی ئەنجامێ نیاسینا تەکنیکا زمان و کەلتوور و ئەدەب و نەتەوەیێ بیت. د ڤێ شکەستنا سیاسی دا ئەم ل سەر ئاستێ تاکەکەسی ژی نەبووینە ڕەوت و بازنەیەکا تەمامکری، بەلکوو بووینە ئەنجامەك ژ ئەنجامیێن دیارکرییێن بێ هزر و تێگەهشتن. چاوانیا ڕەفتار و پرەنسیپ و خوە پەروەردەکرنا مە ژی ب هەمان ڕەفتار و پەروەردەیا نەیارێن مە ڤە چوویە. نەمازە جیهانا فینوومینێ/ دیاردێ پەیوەندیەکا زێدە ب بابەتێن کومەلایەتی و کولتووری ڤە هەیە، ئەڤجار ئەو پەیوەندی چ ب مەزینێ هۆشیاریێ ڤە یان ژی ب مەزینێ دژە هۆشیاریێ و نە گوهەرینێ ڤە هەبیت، مرۆڤ هزردکەت ڕاهیبەیەکە پەروەردا جڤاکی ژێ دەرکەڤیت و دناڤ ژینگەهێ دا بەلاڤ دبیت. بێ گۆمان ئەڤێ مەسەلەیێ داکۆکی ب شێوەکێ زورینە ل سەر مەسەلە و ناوچەیێن دەڤەرێ ژی وەکوو بکارئینانا "تیۆرێ ئایینی، دگەل سیاسەتێ" و "تیۆرێ سەپاندنێ، دگەل جڤاکی" و "تیورێ هێزێ، دگەل پەروەردەیا ئەقلی" کریە .ڤێ چەندێ گەلەك هوکار پەیداکرن ب تایبەتی مە وەکوو کورد ژی نەهێلا بنگەهێ نەتەوەیێ دناڤ مە دا ژ لەشێ دەرەبەگیێ دا دەرکەڤیت و دیزانەکێ نوو پەیدا بکەت. ژ بەرهندێ ئەم کورد ل سەر ئاستێ سیاسی و زمانی دا وەکوو نەتەوە هێشتا یێن د قۆناغا دروستبوونێ دا، ئەو دیرۆکا بناڤێ نەتەوە بۆ مە هاتییە دروستکرن، ئەم نەشێن هەتاوەکوو ڕادەیەکێ بێژین

نەتەوەیەکە ل سەر بنگەهێ خوە یێ تەندروستە، چونکو نە زمانی جهێ خوە ب باشی گرتییە و نە بنەماییێن دیمۆگرافیا سیاسی یا کوردی و نە ژی ئەقلێ ڕۆمان و تاکەکەسی ئامادە بوویە. ئانکو گرنگە تێبگەهین ئەو میللەتێن سەردەست بن دشێن زمانەکێ سەردەست ژی دروست بکەن، بەلێ ئەو میللەتێن بندەست بن نەشێن زوو ب زوو زمانەکێ سەردەست دروست بکەن. ژ بەرکو، هزرکرنا وان میللەتان ژی د بنگەهێ گەل و نەتەوەیێ دا مەرجەکێ نە هزرکرنا نەتەوەی و جڤاکی هەیە. ئەڤە وەدکەت بزاڤێن جڤاکی و سیاسی ژی نەبنە دەرگەهێن ڕێکخستنێ، نەمازە ئەگەر ڕەوش بەرەڤ وێنەیێ ستەمکارییێ چوو و گەرەنتیا تاکی وەکوو هەڤوەلاتییەکێ ئازاد نەهاتییە کرن، وی دەمی ڕێگری ل بەردەم هزرێن ئازاد دهێتەکرن و پێشکەفتنا ئەقلێ نەتەوەیی نەشێت ڕۆلێ خوە بینیت و هەروەها ب هیچ شێوەیەکێ مرۆڤ نەشێت دانپێدانێ ب پرەنسیپێن سیاسەتێ بکەت، کو ل ئاستێ مرۆڤەکێ سیاسی و نەتەوەیی یا د ئەرکێ پاراستنێ دا، چونکو ناسیۆنالیزم ل سەر کۆمەکا پرەنسیپان دروست دبیت، بەلێ ئەو میللەت ئەگەر د ئاستێ خوە یێ سیاسی و زمانی و هونەری و کولتووری و ڕووناکبیری دا یێ سازکری نەبیت، وی دەمی زمان و ئاستی هزری ژی پارچە و بەلاڤە دبیت، سنۆرێن تاکی د هزرا تەنگی و کین و دەمارگیرییێ دا خوە دبینین، ئانکو، ژ ئەنجامێ نەبوونا زەمینەیێ ڕووناکبیری د مەژیێ تاك و جڤاك و نە ژێرخانەکرنا جڤاکی دا، وەکریە نە خەمخوریا مە بۆ ڤی زمانی وەکوو دیتن و هزرێن مە یێن مەعریفی ل سەر ئاستێ نزم و لاواز بهێنە هەلسەنگاندن، داکو ناسنامە وەکوو بنگەهەکێ سادە، نەوەکوو مەعریفی د هزرا تاکەکەسی دا ببیتە پەیکەرێ زالبوون و هەلوەشاندنێ. د پەیڕەوکرنا تەکتیکا نوودا، بەشێ هەرە سەرەکی یێ دیارکرنا بنگەهێ ئەزموونان، ئەوە زمانی "دیالیکتیکەکا"* تەندروست هەبیت و گەشەیێ بکەت. دەربارەیی پێکهاتا زمانی ئیدوارد ساپیر، بەری بیست سالا گوتیە: "زمان ب پێکهاتا بنیاتێ خوە "ئاست و سنۆر و ئەزموونان" بۆ مە دەست نیشان کەت، چونکو ئەم بێ هەبوونا زمانی و بێ ئاگەهیا چاڤەرێ وونا بازێری هاتینە، لەورا ڤەدگەرین بۆ هەرێما ئەزموونان. زمان وان ئەزموونان بۆ مە دئێخیتە چوارچۆڤەکێ دیارکرییا دا" هەروەها ژ لایەکێ دی ڤە، زمان ژ چاوانییا برێڤەبرنا هزر و ئاکنجیێن ل سەر ئەردی دروست بوویە و دگەل خەسلەتێن خوە هاتییە بەراوردکرن. هەتاوەکوو ژ بۆ ناسنامەیا نەتەوەیی زمان، ڕەوشتەکێ بنەمایی وەربگریت ل سەر پێگیریا هەر تاکەکێ بوویە باوەریەکا فەرمی. بۆ نموونە، کا چاوان هەر کەس ب باوەریا ئایینی یان سیاسی یان ژی نەتەوەیی دا خودان ئەرکەکەکێ جێبەجێکرنێ یە، نها وەسا گرنگە ئەو کەس ل سەر ئاستێ بەرهەمئینانا پەیڤ و تێکستێ زمانی ژی دا، پێدڤییە خوەدان باوەریەکا جێبەجێکار بیت، داکو گیانێ نەتەوەیی ل سەر زمانەکێ تەندروست بشێت، هەم جڤاکەکێ باش هەم مرۆڤەکێ باش هەم ژی دەولەتەکا باش ساز بکەت و بەرهەم بینیت.

ژێدەران

(*) Bourgeoisie ئەڤ پەیڤە بنگەهێ خۆ ژ پەیڤا (بۆرگ) وەرگرتییە. ئەو کەسێ نە ئاغا بیت و نە مولکدار بیت، دبێژنێ بۆرژواز.

(١) https://en.wikipedia.org/wiki/Nationalism Nationalism/

(٢) ئەلکس تامسۆن، سیاسەت لە ئەفریقیا دا، وەرگێران: هیوا مەجید خەلیل، چ1، چابخانا خانی ـ هەولێر، سالا 2010.

(٣) ئیریك هۆبزباوم و ئەوانی دیکە، رەهەندەکانی ناسیونالیزم، وەرگێران: ئارام جەمال سابیر، چ1، چابخانا شڤان ـ سلێمانی، سالا2004.

(٤) محمد سعيد رمضان البوطي، ممو زين، من روائع الادب الكردي في القرن السباع العشر.

(٥) ئەحمەدێ خانی، مەم و زین، بەرهەڤکرن: تەحسین ئیبراهیم دوسکی،چ1، دەزگەهێ سپیرێز ـ دهوك، سالا 2005.

(٦) ئەحمەدێ خانی، مەم و زین، ئامادەکرن و پەراوێز نقسین: هەژار، چ2، چابخانا ب. د. چ/ هەولێر، سالا 2008.

(٧) فەرهاد شاکەلی، ناسیۆنالیزمی کوردی لە مەم و زینی ئەحمەدی خانیدا، وەرگێران لە ئینگلیزی: سوداد رەسوڵ، چابخانا موکریانی، سالا 2019.

(٨) رامین جەهانبەگلو، تاگوور وژدانا مرۆڤی، وەرگێران: یادگار حەمە غەریب، چ1، چابخانا کوردستان ـ هەولێر ـ سالا2005.

(٩) د. مارف خەزنەدار، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی یەکەم، چ1، چابخانا وەزارەتی پەروەردە ـ هەولێر، سالا 2001.

(١٠) هانز كوهن، عصر القومية، الترجمة: عبدالرحمن صدقى، ط1، المطابع الاميرية ـ القاهرة ، 2009، ص 32.

(١١) تام لۆیز، مارکسیزم و ناسیۆنالیزم، بەشی یەکەم، وەرگێران لە فارسییەوە: شەماڵ ، (ب. چاپ، د. چابخان و سالێ).

(١٢) الحبيب علي الجفري: ما رايك في الدولة العثمانية؟ بنێرە کەنالێ: (dmc) https://www.youtube.com 3/4/2017 .

(*) پەیڤا دیالیکتیك ئەوە، بنگەهێ خۆ ژ فەلسەفا هیراکلیتس و هێگل وەرگرتیە. ل سەر بنەمایێ دوو تشتێن هەڤدژ پێکهاتیە، ئانکو ب زمانی عەرەبی (جدل) ە بۆ نموونە: رەش و سپی، سار و گەرم، نێر و مێ و...، ئەڤ هەڤدژی یە ب دروست بوونا دیالۆگێ بەردەوامیێ ددەتە تەمامکرنا خولقێنەرێن ژیانێ .

(١٣) پۆل هێلنەر و ئەوانی دیکە، زمان، هزر و کولتور، وەرگێران: رەحیم سورخی، چ1، چابخانا وەرزارەتا پەروەردێ ـ هەولێر، سالا 2006.

(١٤) رامین جەهانبەگلو ـ ماکیاڤیللی بیری رێنساسی، وەرگێران: موسڵح ئیروانی، چ2ـ چابخانا وەزارەتی پەروەردە ،2006.